

**ПЛОВДИВСКИ УНИВЕРСИТЕТ „ПАИСИЙ ХИЛЕНДАРСКИ“
ФИЛОЛОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ПО РОМАНИСТИКА И ГЕРМАНИСТИКА**

СОНЯ ХМАЯК МЕКЕНЯН

**КАТЕГОРИЯТА ТАКСИС В СЪВРЕМЕННИЯ
ФРЕНСКИ И БЪЛГАРСКИ ЕЗИК**

АВТОРЕФЕРАТ

на дисертационен труд
за присъждане на образователна степен
„доктор“

Област на висше образование: 2. **Хуманитарни науки**

Професионално направление: 2. 1. **Филология**

Докторска програма: **Романски езици**
(Съвременен френски език)

Научен ръководител:
проф. д.ф.н. Вера Тервел Маровска

ПЛОВДИВ, 2016

Дисертационният труд е обсъден и предложен за защита от Катедрата по романистика и германистика при Филологическия факултет на ПУ „Паисий Хилендарски“ в разширен състав на 27 юни 2016г.

Дисертационният труд „Категорията Таксис в съвременния френски и български език“ съдържа 250 страници и се състои от петнадесет глави, заключение, библиография, списък на ексцерпираните източници, или всичко 250 страници.

Материалите по защитата са на разположение на интересуващите се в университетската библиотека, Ректорат, ул. „Цар Асен“24.

Защитата на дисертационния труд ще се състои на 7 ноември 2016 в зала Компас на ПУ „Паисий Хилендарски“, ул. „Цар Асен“24, Пловдив.

Автор: Соня Хмаяк Мекенян

Заглавие: Категорията Таксис в съвременния френски и български език

Научен ръководител: проф. д.ф.н. Вера Тервел Маровска

Пловдив, 2016

Обект на изследване на дисертационния труд са проявленията на категорията таксис в съвременния френски и български език с оглед на морфологичното изразяване на граматикализираните значения *предходност*, *следходност*, *результативност* и *относителност* (или терминът релатив във френското езикознание). Вниманието ни към този проблем е привлечено от функционалното подобие и формалната симетрия в глаголната морфология на двата аналитични езика. Теоретичният анализ следва модела на Ив. Куцаров и В. Маровска (Куцаров, 2007; Маровска, 2013). От съществена важност за нас е въпросът, свързан с установяването на връзки на еквивалентност и корелативност по отношение на функцията на граматичните форми в съпоставителен план. Емпиричният материал обхваща преводни корпуси в двете посоки с цел установяването на йерархични отношения между преводните еквиваленти, степените на еквивалентност, равнопоставеността или неравнопоставеността между тях на различни равнища, за да се постигне по-пълна и прецизна съпоставимост на езиковите структури. Посоката на анализ на граматичните форми е от френския към българския език, независимо от посоката на превод. При представянето на илюстративния материал, използван като база за съпоставка в изследването, преводът е художествен и буквален, за да се открие по-ясно общото и различното в предикативните структури в съпоставителен план.

Цел и задачи на изследването. Методи на изследване

Целта на работата е да се докаже, че и във френския език общият инвариант от формално-семантичен тип *относителност* (= отнесеност, ориентация на глаголното съдържание към момент в миналото) е граматикализиран, т.е. той се изразява от комбинация от морфеми на равнище словоформа и се съчетава в рамките на една и съща словоформа с всички останали граматикализирани признаци на глагола. Така се образува глаголната парадигма, организирана чрез извеждане във водеща позиция на признака *относителност*. В зависимост от избрания признак, наричаме парадигмата по името на неговата морфологична категория – парадигма на триграмемната категория време (водещите признаци са два – *минало време*, *предходност* и *бъдеще време*, *следходност*), парадигма на категорията на перфектите или вид на действието по терминологията на Ив. Куцаров (водещият признак ще бъде *результативност*), парадигма на категорията залог (водещият признак ще бъде *пасивум*), парадигма на

триграмемната категория лице (водещите признаци също ще са два: *комуникант говорещ, 1л.* и *комуникант слушащ, 2л.*), парадигма на категорията число (водещият признак ще бъде *множественост*). На опозицията по признака – *относителност : неотносителност* се основава глаголната морфологична категория, наричана в българската граматика таксис. Нашата съпоставка между френския и българския език доказва наличието на тази морфологична категория и във френския език. Формалният маркер E/A/'A + X/Ш (за български) и - AI/I- (за френския език) на грамемата на относителността се изразява чрез морфема, образувана от имперфект на глагола *avoir*, която експлицира признака, инварианта *относителност, релативност*, присъединяваща се към глаголната флексия на спрегаемия или на спомагателния глагол в зависимост от синтетичния или аналитичния характер на формата. Показателен е фактът, че етимонът на морфемата „съм“ има три корена, а не е резултат от фонетична деривация.

Съпоставителното изследване съчетава семасиологичния и ономасиологичния подход, анализираниите граматикализирани признаци са от формално-семантичен тип.

Обем и структура на дисертацията

В композиционно отношение дисертационният труд се състои от петнадесет глави, заключение, библиография, списък на ексцерпираниите източници, или всичко 250 страници.

ОСНОВНО СЪДЪРЖАНИЕ НА ДИСЕРТАЦИЯТА ПЪРВА ГЛАВА

Общотеоретична база на изследването. Терминология

В първа глава са уточнени основните понятия, популярни във френската езиковедска литература, в смисъла, използван в нашия анализ:

Обект на *морфологията* като наука за формите на думите и за граматикализираниите им признаци са граматическите морфемии, носители на значения в езика.

Езиковият знак, както всички явления в морфологията, има двустранна, съдържателно-формална същност, която свързва план на съдържание или означаемото (*signifié*) и план на изразяване или

означаващото (*signifiant*). Всеки знак представлява единство на определено понятие (семантично съдържание, значение и структурно съдържание) и съответстващата му езикова форма. *Семантичното съдържание* е инвариантът на системата от диференциални признаци на явлението. *Структурното съдържание* не се свързва с никаква семантика, то се обуславя от езиковите функции на граматичната морфема. За пример могат да послужат в аналитичните глаголни форми съгласувателните функции на миналото причастие (функциониращо като прилагателно име) на глаголите с реализирана преходност със съществителното име или, съответно, несъгласуването на миналото причастие на глаголите с нереализирана преходност.

Понятието *граматична форма*, свързано с морфологичната структура, е атрибут на *граматическата категория*, която е присъща на изменяемите части на речта. Тъй като граматикализирането на признаците *результативност* и *относителност* не е отчетено в традиционната френска граматика, морфологичните категории, основаващи се на тях, съотв. вид на действието (категория на перфектите) и таксис се разглеждат от морфологично към синтактично и текстово равнище. Основните трансформации, по които сме взели отношение в извършения анализ, са: *субституцията* (комутацията, заместването на една глаголна форма с друга глаголна форма, напр. в латинския език перфектното причастие е субститут на страдателната форма на изявителния презенс, футурум екзактум се употребява във функцията на футурум); *функционалната еквивалентност*, напр. в рамките на морфологичната категория време темпоралната грамема минало време (*Passé simple* е функционален еквивалент на *Passé composé*) изразява инвариантното значение *предходност* на действие (или резултат от действие, едновременен) по отношение на изказването и има общ формален показател – аористната морфема; *пермутацията* (корелативност на глаголните форми 2×2, различаващи се по един признак, този, който ги противопоставя в рамките на морфологичната категория, като напр. в рамките на морфологичната категория време темпоралната грамема аорист е корелат на темпоралната грамема бъдеще време (*Passé simple~Futur simple = Passé composé~Futur proche*). Като темпорална грамема аористът (*Passé simple* е темпорален корелат на *Futur simple* и *Futur simple* е темпорален корелат на *Passé simple* по признаците *предходност~следходност*, вкл. и в контекст на сегашно историческо време), имплицира завършеност, неконтинуативност.

Смислоразличителна роля играе функционалността на контекста, обусловена от комуникативната ситуация.

Граемата е член на морфологичната категория, един от вертикалните редове словоформи с общо граматично значение и единен формален показател, които се противопоставят пропорционално на други редове форми без този формален показател. Както морфологичната категория, така и граемата е единство на план на съдържание, означаемото, и план на изразяване или означаващото.

Под *граматично значение*, като двупланово единство на съдържание и форма, разбираме осъзнато и изразено в структурата на формата на думата отношение; отношение, изразено чрез специализирана граматична морфема, както и чрез съчетание от граматични морфеме, противопоставени на т. нар. нулева морфема в рамките на синтетичната или аналитичната словоформа, но само в парадигмата на дадена категория (Куцаров, 2007: 23). Ще отбележим и факта, че отправната точка на анализа при граматичното значение е планът на изразяване.

Известно е, че граматическите категории, изразявани чрез морфологични средства, се наричат *морфологични категории*. Приемаме становището на тези изследователи, за които морфологичната категория е най-малко двучленна структура. За да съществува морфологична категория, думата трябва да има противопоставени редове словоформи с еднородно съдържание (Бондарко, 1976: 10-11). Всеки вертикален ред словоформи се обединява от общ формален показател и от общо граматично значение. От друга страна, хоризонталният ред словоформи са корелиращите се морфологични форми в рамките на съответната морфологична категория.

Диахронният развой на понятието таксис, въведено от Р. О. Якобсон през 1957, е проследен по сравнително-историческата граматика на Грасери, термините от областта на глаголната морфология са дефинирани по трудовете на Куцаров и Маровска, Морфология на френския език (Манчев, 1976) и Трактат по морфосинтаксис (Манчев, Чаушев, Василева, 1986), Транспозиционната граматика на Христов (Христов, 1999) и френски източници, посочени в библиографията.

Втора глава

Етимологически бележки за зараждането на глаголните понятия и категории в естествените езици

Появата на понятието глагол се свързва с предикативната афиксация на лични местоимения към думата, изразяваща движение, процесуалност, развитие, а съществително име е ориентираният към посесивната афиксация на лични местоимения знаково-структурен феномен. Субститут на предикативната афиксация на лични местоимения е спомагателният глагол „съм“, на посесивната афиксация на лични местоимения е спомагателният глагол „имам“, свързан с изразяването на претерита. Нещо повече, коренът на маркера на *определеността* и на флексията на *относителността*, *sa* или *as*, са показателни местоимения.

Въпросът за отношението пространство – време винаги е стоял в центъра на човешката познавателна дейност. Времето е строго лингвистично, глаголно, но същевременно и онтологическо понятие. Всички видими обекти, в покой или в движение от дадена точка към друга точка, близки или отдалечени от субекта, имат локализация в пространството по отношение на говорещото лице.

В понятийния генезис на времето първата идея на човек е обективната идея, следвана от субективната интерпретация на битието чрез езика, по-точно, изразени чрез обективни и абсолютни времена. Последните появили се времена, с ориентация към минал момент или минало време – аорист, са относителните или вторичните времена, тъй като представляват друго действие, чийто ориентационен момент служи за сравнение с момента на неотносителните времена. В този смисъл абсолютните времена са основните, а относителните времена са корелативни на абсолютните времена. Минало, сегашно и бъдеще имат смисъл не разглеждани сами за себе си, а чрез сравнение с отправна точка или ориентир, който може да е моментът на говоренето, а може и да се намира в разказваното събитие.

Вътрешната продължителност на действието, което има три степени на протичане (състояние на действие (факт), моментално действие; състояние на продължително действие (процес); състояние на приключило действие, т.е. резултат от действие, означен със спомагателния глагол *avoir* и миналото причастие на преходния глагол и резултат като състояние, означен със спомагателния глагол *être* и миналото причастие на непреходния глагол)), е семантичен

признак на считаните за „обективни“, минимално зависещи от субекта времена (варианти за представяне на действието като аорист (*aoristique*), дуратив (*duratif*) и перфект (*parfait*)). Абсолютното време показва локализацията на действието към момента на говоренето, а относителното време се дефинира като място на действието по отношение на друго действие. Глаголна идея с локализация във времето е абстрактна идея, понеже мястото на действието или събитието по отношение на ориентационния момент е чисто идеално. Обратно, глаголна идея, определяща конкретното място на действието или събитието във времето, е конкретна идея. Именно тази идея не е свързана с най-общото изразяване на сегашно или минало действие, а с извършеното вчера, завчера, миналата година, утре, следващата година и т. н. действие. От друга страна, времето е абстрактно понятие, което има конкретен характер, когато изразява отношение на свръхопределеност.

В новолатинските езици обективните времена с предикативна структура, образувани от абсолютните и от относителните времена със спомагателните глаголи *avoir* и *être*, се свеждат до опозицията имперфекти : перфекти, като дуратив и аорист обуславят семантиката на имперфектите.

Тъй като аорист означава неопределеност на действието, той става знак за бъдеще време, дуратив е знак за сегашно време, обективният перфект изразява приключилото окончателно действие и затова се употребява във функцията на абсолютно минало време. Семантиката на обективния аорист, наречен също моментален, не експлицира значението *резултативност* или актуализиране на действието в момента на говоренето. Признакът *предходност* спрямо момента на говоренето не характеризира аористната глаголна форма. Аорист е както минало време, така и в известен смисъл бъдеще в миналото, т.е. контекстово може да изразява *следходност на действие* спрямо съпътстващо действие в минало време (вж. *Lorsque vous fûtes partis, je vins* = *Понеже си бяхте заминали, аз дойдох*). От гледна точка на генезиса на времето аористът е темпорално немаркиран и затова се разглежда като отсъствие на време в първичните езикови системи.

Латинската и санскритската езикови системи са симетрични във формално отношение. Латинският език не диференцира аорист и перфект: *scripsi* е едновременно *j'ai écrit* и *j'écrivis*. Перфектът на активния глагол във френския език, образуван със спомагателния глагол *avoir*, показва притежанието на резултат от действието.

Перфектът, образуван със спомагателния глагол *être*, изразява състояние. В латинския език суфиксацията на спомагателния глагол „съм“ към глаголната основа се реализира по два начина, а именно с присъствието на *s* или *r* в парадигмата от глаголни афикси, които са следи от спомагателния глагол „съм“ чрез употребата на аорист на „съм“. Цялата основа на „съм“, а не отделна характерна буква присъства в парадигмата от глаголни афикси.

Второто ниво на суфиксация на „съм“ към глаголната основа, което формира футурум претерити в санскритския, се сродява с второто ниво на суфиксация на „съм“, образуващо аорист в латинския език. Плусквамперфект на *eram* е имперфект на „съм“, плусквамперфект на конюнктив на *issem* е имперфект на конюнктив на *essem*, перфект на конюнктив на *erim* е имперфект на конюнктив на *rem*.

Смята се, че спомагателният глагол „съм“ се специализира за изразяване на признака *определеност*, който характеризира относителните времена, а абсолютните и обективните времена означават степените на определеност на действието. Противопоставянето на определено и неопределено време е типично за по-новите езици (Грасери, 1888: 145). Трите деления на обективното време – аорист, дуратив и перфект, притежават признака *определеност*, а свръхопределеността на обективното време се основава на изразяването на току-що започналото действие, приключващото всеки момент действие или повторителното действие. Относителното време не сигнализира признака пълна *неопределеност*, нито *свръхопределеност*, а просто *определеност*, която произтича от значението *относителност*. Маркирана с признака *относителност* е грамемата на *относителността*.

Презенс и имперфект на *avoir* в позиция на суфиксация към глаголната основа диференцират съотв. сегашно и относително сегашно време, образувани от основата на сегашно време, от бъдеще и относително бъдеще време, образувани от основата на бъдеще време. В този смисъл футурум доминира над презенс, което намира израз в основната формално-семантична опозиция *следходност* : *неследходност*, характерна за категорията на перфектите и за категорията таксис; а презенс доминира над минало време и бъдеще време, което намира израз във формално-семантичната опозиция *разновременност~неразновременност*, на която се основава категорията време.

Имперфект е относителното сегашно време (*présent relatif*) или сегашно време, ориентирано към минал момент, означен с аорист или

перфект: вж. *Je dormais quand il entra / il est entré* (= Снях, когато мой влезе). Плусквамперфект е относителният перфект (*passé composé relatif*) или перфект на сегашно време, ориентиран към миналия момент: вж. *J'étais parti quand il entra/il est entré* (= Бях тръгнал, когато мой влезе). Футурум екзактум е минало на бъдещето (*parfait du futur*) или футурум, ориентиран към момента на говоренето (вж. *Quand il aura fini son travail il sortira* (Когато ще си е свършил работата, той ще излезе). Футурум претерити е относителният футурум (*futur relatif*), който означава *следходност* на действие по отношение на миналия момент: вж. *Il nous assura qu'il viendrait/qu'il viendra* (= Той ни увери, че щеше да /ще дойде). Футурум екзактум претерити е относителният перфект на футурум (*parfait relatif du futur*), който изразява *следходност* на резултат от действие по отношение на миналия момент (вж. *Quand il aurait fini son travail, il sortirait* (= Когато си свършеше работата, той щеше да излезе). Тенденцията към езикова икономия, към фонетично отслабване на флективните маркери в резултат на изчезването на падежните окончания и флексията, тенденцията към логически анализ и към абстракция обуславят появата на аналитичните таксисни форми.

Общото понятие за съществуване включва две зони, първата от които е свързана с понятието *çà être* „съм“ = съществувам (*exister*), а втората с понятието за правя (*faire*) и противопоставянето между състояние и действие. Именно страдателната глаголна форма превръща обекта в реален и логически глаголен субект (подлог), а не във формален или привиден субект чрез спомагателния глагол „съм“. Страдателният залог е праобраз на обективния залог, който включва качествен глагол, т.е. глагол за качество или състояние и глагол за действие (преходен или непреходен). Глаголният субект (глаголното лице) на глагола за действие върши действието. Глаголният субект на глагола за качество не е активен, той не върши действието, на глаголният субект се приписва признак, понеже глаголят за качество не изразява действие (мислено като развиващ се във времето процес).

Трета глава

Традиционни интерпретации на българската глаголна система

От възрожденските граматика датира тенденцията към проучване на българските глаголни времена като система според ориентационните моменти – сегашен или минал.

В българската езиковедска литература дълго време централно място заема „хронологическата“ теория на глаголните времена, водеща началото си от изследванията на Л. Андрейчин и А. Теодоров-Балан. Тази теория се явява в различни модификации, общото в които е различаването на две групи времена – основни или абсолютни, независими времена, пряко ориентирани към момента на говорене, и относителни или зависими времена, ориентирани към момента на говорене посредством миналия ориентационен момент. С други думи *относителността* се възприема от редица учени (Л. Андрейчин, Й. Пенчев, М. Деянова, Ю. С. Маслов и др.) като отнасяне на действието към друг ориентационен момент, различен от изказването. Този „допълнителен“ ориентационен момент, според Л. Андрейчин, П. Пашов, В. Станков и др., може да се означава чрез друга темпорална форма, чрез обстоятелствено пояснение за време или може да се подразбира от ситуацията и контекста (Ницолова, 1976: 14).

В областта на глаголната морфология приноси са изследванията на Р. Якобсон, който приема отношението „шифтьрно“ или „нешифтьрно“ като характерен белег на значението. Той разглежда глаголните категории откъм функциите им в комуникативния процес. Всеки глагол предава едно действие, което има своите участници (Якобсон, 1972: 101). Терминът на Р. О. Якобсон таксис се появява първоначално в българската граматика на Ю. С. Маслов (Маслов, 1981: 193-194). Ю. С. Маслов определя характерния признак „актуалност на последствията“ на перфектните времена – минало неопределено, минало предварително и бъдеще предварително – като видов признак в широк смисъл, като особен вид *относителност*, защото не осъзнава опозицията *результативност~нерезультативност*, представена от редове форми с еднородно съдържание (Маслов, 1959: 162-164). Затова той твърди, че в много езици таксисът не е самостоятелна категория, а се включва във времето или във вида на глагола (Маслов, 1978: 8-9). Ученият разглежда значението *свидетелственост*, изразено обаче единствено чрез формите за аорист и имперфект, а не чрез всички относителни глаголни форми, притежаващи свидетелстката морфема *-x/ ш-*.

Изхождайки от характерната особеност в значението на перфектите да означават не толкова протичането на действието в даден момент, защото действието е на заден план в семантиката на глаголното време, колкото наличието на резултата от действието в определен друг момент и техните общи формални маркери (наличие на минало причастие и форма на глагола *съм*), П. Пашов смята

опозицията *результативност ~ акционност* за основна опозиция в българската темпорална система (Пашов, 1965: 51).

Интересно, макар и не неуязвимо, е становището на Г. Герджиков за трите опозиции, изграждащи деветграмемната темпорална система. Той дефинира времето като хиперкатегория, която се състои от три синкатегории – базисно време (*предходност~непредходност* и в рамките на *непреходността* (*следходност~неследходност*), нешифърно време (с опозиция *результативност~нерезультативност*) и надстроечно време (с *относителност~неотносителност*) (Герджиков, 1976: 225- 226). Разграничавайки се от становището на Л. Андрейчин, Й. Пенчев, В. Станков, М. Деянова, П. Пашов и редица други езиковеди, Г. Герджиков пръв в българската лингвистика доказва, че съществуват само два граматически ориентационни момента – моментът на говоренето и миналият ориентационен момент, които служат за ориентир на българските глаголни времена.

В по-късните си изследвания, за да облекчи натоварената с нетемпорални значения категория време, Ив. Куцаров разглежда три самостоятелни формално-семантични опозиции, изграждащи три морфологични категории – време, вид на действието и таксис. Изхождайки от констатацията на Р. О. Якобсон и по-късно на Ю. С. Маслов, че при зависимия таксис категорията време сама встъпва във функцията на таксис, Ив. Куцаров именува основната формално-семантична опозиция в морфологичната категория време съответно *разновременност~неразновременност* с главно значение на немаркирания член *едновременност*. Ученият диференцира от деветчленната категория време отделна морфологична категория, която нарича „вид на действието“, изградена върху формално-семантичната привативна опозиция *результативност ~нерезультативност* (с главно значение на немаркирания член – *акционност*). Ив. Куцаров доказва наличието на самостоятелна морфологична категория таксис с формално-семантична опозиция *относителност~неотносителност* (с главно значение на немаркирания член – *абсолютност*). Семантичното съдържание на морфологичната категория таксис се основава на отношението на действие към действие, а семантиката на морфологичната категория време е пряко свързана с отношение на действието към изказването. В българския език таксисните значения са граматикализирани: те се изразяват от глаголна форма, специализирана в изразяването на *относителност*. Маркираната грамема *зависим таксис* или *относителност* изразява

действия или резултати от действия, ориентирани към миналия момент, означен с аорист. Немаркираната грамема *независим таксис* или *неотносителност* изразява действия, ориентирани към момента на говоренето. За Ив. Куцаров моментът на говоренето е със статут на отправен момент при ситуиране на действието във времето. Миналият ориентационен момент, т. е. моментът на референцията или моментът, за който се говори, е граматически изразен момент.

По-различна интерпретация на таксиса в съвременния български език предлага В. Маровска (вж. напр. Маровска 2000; 2005; 2013). Тя смята, че маркираните грамемии на категорията са две: формите на маркираната грамема *свидетелска относителност* (с ориентир аорист, корелат на футурум по темпоралните признаци *предходност* : *следходност*) реферират събитията от минала ситуация, в която говорещият е участвал, респективно, на която е бил свидетел. Тя е маркирана с морфемната комбинация от имперфектната морфема (в български с вида *'а/я/а*) + свидетелските морфемии –*х/ш*–. Формите на втората маркирана грамема на таксиса *дистантна относителност* (с ориентир перфект (вместо аорист)) експлицират действие (или резултат от действие), назовано от говорещия дистанцирано, в друга комуникативна ситуация, различна от реферираната. Формалните ѝ показатели са морфемии – *-e/'а/а+ - л* (от минало деятелно причастие), морфема *-л*, появяваща се на мястото на свидетелската морфема от формата на свидетелския таксис + *е* (форма на глагола *съм* в третоличните форми). С присъщата на термините условност В. Маровска описва характерната за маркирания таксис семантика като еквиполентна опозиция между признаците *свидетелска относителност*~*дистантна относителност* (*дистантността* в повечето случаи се доближава до значението несвидетелственост, но говорещият може и да е свидетел на реферираното действие, но да го вербализира в друга комуникативна ситуация) (Маровска, 2013: 353)).

Четвърта глава

Традиционни интерпретации на френската глаголна система

Таксисът и неличните глаголни форми

Интересна гледна точка към интересуващата ни проблематика откриваме в интерпретацията на френския езиковед Г. Гийом, който разглежда понятието *modus* (наклонение) в широк смисъл: като сбор

от глаголни форми, основаващи се на тричленното деление сегашно, минало и бъдеще и съответните темпорални отношения на *едновременност*, *предходност* и *следходност* на действие по отношение на изказването като основен етап във формиране на темпоралната парадигма. Г. Гийом разделя оста на хроногенезиса на три хоризонтални нива, върху които разполага модалните системи – номинатив, конюнктив и индикатив. Първи етап на изграждане на темпоралните зависимости е формирането на „неличното наклонение“ номинатив, което изразява глаголното действие като факт, като субстантивирана даденост. Втори етап е конюнктивът, при който времето съответства на съотношенията между повече събития и човешката интерпретация за тях. На трето равнище е индикативът, при който времето се дефинира като отношение на глаголното действие към изказването, т. е. спрямо момента на говорене.

Трите форми на номинатива (инфинитив, отглаголни съществителни и причастия) имат видов характер, т. е. отношение към опозицията *результативност~нерезультативност*, според нас, но обикновено наричана *процесуалност, незавършеност~завършеност* (*inaccompli : accompli*). Опозицията *разновременност (разновременността* включва *предходност : следходност*) : *неразновременност* е ирелевантна за инфинитива, който означава обобщеност на действието, фактичност, субстантивност или по-точно – ирелевантност на типично глаголния признак „лице вършител на действието“. Лицето и числото на инфинитива се актуализират в речта чрез личния глагол. Причастията представят действието като адективиращ признак, който обаче носи следи от темпоралните стойности. Както показва и наименованието му, *сегашното причастие* приписва едновременен на изказването признак като статична характеристика на неговия вършител, който обаче, за разлика от спрегаемата глаголна форма, е постоянен – както е носителят на признака при прилагателните имена. Сегашното причастие, свързано с основния глагол в изказването, се разглежда като адвербиалната форма на глагола. Подобно на инфинитива сегашното причастие актуализира лицето си в речта, в контекста. *Миналото причастие* означава предходно, завършено действие, трансформирано в статичен признак на вършителя на действието, също статичен и непроменлив както при прилагателното име. Миналото причастие, както инфинитивът и сегашното причастие, актуализира лицето на глагола съобразно контекста и е придружено с допълнения.

Инфинитивът на глагола реализира възможността глаголното действие да се вербализира като акционен факт, самостоеен и изолиран от свързаните с него белези; като първичната в мисловно отношение, представителната за глагола форма. Инфинитивът има морфемна основа, чиято структура позволява приемане на флективни показатели, експлициращи типично глаголните признаци на категориите лице, число, време. Всичко това сближава формално, семантично и функционално инфинитива и отглаголното съществително име.

Във френската традиционна граматика е популярно становището, че инфинитивът има две темпорални степени – сегашна и минала. Сегашната изразява процесуалност на глаголния факт и, поради немаркираност с темпорална морфема, – едновременност с изказването или с който и да е друг ориентационен момент, посочен в контекста. Миналият инфинитив означава завършеност, предходност на действие спрямо съпътстващото действие в главното изречение, този инфинитив именно подобно на *passé composé*, фиксира миналия ориентационен момент, спрямо който са ориентирани и останалите действия.

За разлика от съвременния български език, в който инфинитивът е заменен от спрегаемата лична форма на *да*-конструкцията (съюз *да* + форма на сегашно време на глагола (от типа *да говори*)), във френския език той е не само запазен, но и с разширена функционалност – освен като инфинитив, субстантивиращ идеята за действието (можем да го наречем традиционен, **акционален инфинитив**), още и инфинитив с ярко изразена резултативна семантика, какъвто е т. нар. минал инфинитив или **резултативен инфинитив**. Резултативната семантика на определени инфинитивни конфигурации е очевидна и при употребата на т. нар. страдателна инфинитивна форма и инфинитив на възвратните глаголи.

Пета глава

Модусът на индикатива

(Обща характеристика на глаголните системи на българския и на френския език). Морфологичната категория време на глагола – грамемите минало време и бъдеще време

Глаголното време на индикатив (минало, сегашно, бъдеще) служи за локализация на действието по отношение на изказването, което предполага задължителни участници в комуникативния акт –

говорещ (автор на изказването, пишещ, адресант) и слушащ (събеседник на говорещото лице, четящ, адресат, реципиент).

В концептуално отношение първо в миналото е експлицитното време, т. е. имперфектната глаголна форма, върху която се разполагат перфектите. В бъдещето – обратно, темпоралната форма, изразяваща вътрешното протичане на действието (*forme d'événement*), се появява най-напред, понеже бъдещето е нереално време, а имплицитното време представлява отрязъка от бъдещето, необходим за локализация на действието. Следователно всяко темпорално деление на индикатива диференцира съответно две форми – първата е експлицитното време, означаващо периода на протичане на действието, и втората форма е имплицитното време, т. е. извършването на действието в рамките на формата на експлицитното време.

Времето е морфологична категория на глагола, чиито форми изразяват отношението на глаголното действие към изказването. Същинската морфологична категория време е тричленна – с два маркирани члена, противопоставящи се еквиполентно – грамемата обобщено минало време, в българския език – аорист, а във френския език *passé simple* или *passé composé*, изразяващи *предходност* на действие по отношение на изказването; и грамемата обобщено бъдеще време (*futur simple* или *futur proche*), изразяваща *следходност* на действие по отношение на изказването, обединени от значението *разновременност (предходност~следходност)*. Основната формално-семантична опозиция в категорията в българския и във френския език е *разновременност~неразновременност*, според която миналото и бъдещето като цяло се противопоставят на немаркираното сегашно време с главно значение на немаркирания член сегашно време – *едновременност* на действие с изказването, което има екстензивен характер. Следователно сегашно време е ориентационният момент, а като немаркирано, т.е. в общото си значение (*неразновременност*) изразява предходност или следходност на действие по отношение на изказването и може да образува глаголната форма за аорист, означаваща нелокализираност на действието във времето и пространството. За езиковедите имплицитният момент на говорене се дефинира чрез значенията и употребите на глаголните форми. В общото си значение грамемата сегашно време служи за изразяване на екзистенциални истини, максими, дефиниции, поговорки, пословици (*Dieu aide à l'homme laborieux = На работливия и Господ помага*). Формален показател на *предходността* са две граматични морфемии – актуализираната (свързаната в минало свършено деятелно или минало

страдателно причастие) аористна основа (основата на резултативния инфинитив) на спрегаемия глагол в нелична глаголна форма и сегашно време на спомагателните глаголи *avoir* или *être*, разположени в синтетичната (посесивната) форма на *Passé simple* или аналитичната форма на *Passé composé*. Формален показател на *следходността* е актуализираната бъдеща основа, съвпадаща с формата на акционалния инфинитив и с присъствието на спомагателния глагол *être*, и постпозиция или препозиция на сегашно време на спомагателния глагол *avoir*, разположен в синтетичната (посесивната) форма на *Futur simple* или аналитичната форма на *Futur proche*. Формата на сегашно време е немаркирана.

Темпоралната опозиция при грамемите на морфологичната категория време във френския и в българския език – минало, сегашно, бъдеще време (нерезултативните форми) е *разновременност*: *неразновременност* и изглежда така: [*Passé simple* (предходност на действие по отношение на момента на говоренето) : *Futur simple* (следходност на действие по отношение на момента на говоренето)] : *Présent* (едновременност на действие с момента на говоренето)=*разновременност* : *неразновременност*.

В художествени произведения, отразяващи събития от обективното минало, се наблюдава обичайната и за двата езика, както и за много други, транспозитивна употреба на сегашно време с главно значение – едновременност на действие с изказването вместо минало време (*passé simple*) или в подчинени изречения вместо бъдеще време (*futur historique*) със стилистична функция, наричано сегашно историческо (*présent historique*). В качеството си на експресивен корелат на неактуалното минало (*passé simple*) или на бъдеще време (*futur simple*), грамемата сегашно историческо време (*présent narratif*) прави текста по-въздействащ чрез илюзията за непосредственото присъствие по време на действието, а читателят става съвременник на отдавна миналите събития. Сегашно време на несвършени глаголи в българския език, т. нар. сегашно историческо време, маркирано с признака *континуативност*, прави неутралното наративно сегашно време стилистично експресивно.

Свидетелският аорист (*passé simple*) темпорален корелат на *futur simple* и *futur simple* темпорален корелат на *passé simple*, вкл. и в контекст на сегашно историческо време) имплицира *неконтинуативност*, а оттам и завършеност и последователност на действията, както за френския език е характерна употребата на формата на *passé simple* с конкретно-събитийно значение. Значението *последователност* се

изразява на текстово равнище на базата на иконическа връзка между компонентите на знака.

Дистантният аорист, корелат на перфекта (*passé composé* темпорален корелат на *futur proche=subjonctif passé~subjonctif présent* по признаците *относителност (imparfait duratif)~ неотносителност (présent duratif)*), в качеството си на форма за предходност, по отношение на таксиса е немаркиран, неотносителен.

Шеста глава

Таксисът и морфологичната категория на перфектите

Семантичното съдържание, инвариантното значение на *морфологичната категория на перфектите* или *вид на действието*, се основава на отношение между действие и резултат от действие в един и същ ориентационен момент (вж. Куцаров, 2007, с. 249). Формално-семантичната привативна опозиция в категорията е *резултативност~нерезултативност* (с главно значение на немаркирания член – *акционност*). Маркираната грамема *резултативност* изразява резултат от действие, актуализиране на действието в най-близкия следващ във времето ориентационен момент. Основна резултативна форма е перфектът, основно акционно време е презенсът. Формален показател на маркираните резултативни форми са две граматични морфемии – актуализираната (свързаната в минало свършено или минало страдателно причастие) аористна основа на спрегаемия глагол в нелична глаголна форма чрез актуализиращите морфемии *-é, -i, -u, -is, -it, -s, -t* (вж. Манчев, Чаушев, Василева, 1986, с. 118), които Ив. Куцаров назовава актуализиращи морфемии (вж. Куцаров, 2007, с. 250) и сегашно или бъдеще време на спомагателните глаголи *avoir* или *être*, разположени в аналитичните форми. Корелативни са двойките форми: *Passé composé : Présent = Passé composé relatif : Présent relatif = Passé composé du futur : Futur = Passé composé du futur relatif : Futur relatif = Passé composé du subjonctif : Subjonctif présent = Passé composé relatif du subjonctif : Présent relatif du subjonctif*.

В главното си значение немаркираната грамема *нерезултативност* изразява едновременност на действие с изказването. В общото си темпорално значение грамемата *нерезултативност* изразява обобщен глаголен факт, събитие, без конкретизирането му като действие или признак. Напр. *Passé composé* корелира с *Futur antérieur* (вж. *Demain je lus = j'ai lu (=j'aurai lu) ce livre de Thomas Mann = До*

утре довършвам (ще довърши) тази книга на Томас Ман)); *Plus-que-parfait* корелира с *Futur antérieur dans le passé*; *Imparfait duratif* корелира с *Futur dans le passé duratif*; *Subjonctif présent* корелира с *Présent duratif, Futur duratif* (вж. *Je travaille jusqu'à ce qu'il revienne* = Ще работя докато той се върне; *Subjonctif passé* корелира с *Futur antérieur*; *Subjonctif plus-que-parfait* корелира с *Futur antérieur dans le passé*.

Резултативните форми *Passé antérieur:Passé composé* изразяват *едновременност* на резултат от действие по отношение на изказване в миналото (изразено с *Passé simple*) или по отношение на изказването (с *Présent*) (или *предходност* на действие по отношение на изказването). В общото си значение *passé simple* неутрализира *passé antérieur* и изразява категоричност. Отношението *Passé simple ~ Passé composé* и *Futur simple~Futur proche*, изразявано от аналитичните глаголни форми, е аналогично на опозицията *Imparfait duratif : Futur du passé duratif = Présent duratif (относителна неследходност) : Futur duratif (относителна следходност)* (с главно значение на немаркирания член сегашно време – *едновременност* на действие с изказването).

В главното си значение *футурум* и *футурум екзактум* изразяват *следходност на действие* или *резултат от действие* по отношение на изказването. Грамемата дистантен аорист (*passé simple* синоним на перфекта – *passé composé*) и респективно *futur simple* синоним на *futur proche*) изпълнява транспозитивно повествователна функция, относително сегашно в опозиция със сегашно време (с главно значение – *едновременност* на действие с изказването) изразява *едновременност* на действие с изказването (Срв. *A l'heure actuelle Paul gagnera autant, je pense = Paul doit gagner autant = Мисля, че сега Пол ще печели / трябва да печели толкова* и *Paul aura pris le train = En ce moment Paul doit avoir pris le train = Пол ще да е хванал / трябва да е хванал влака в този момент; Dans cent ans on ira en vacances au Mars = След сто години ще ходим на почивка на Марс).*

Дистантният аорист, формално съвпадащ с перфекта (*passé composé*) в българския език, но със семантика и функции на *passé simple*, изпълнява контекстово и прагматично повествователна функция, ориентира транспозитивно като *следходни* и *относителни* формите на *futur duratif (относителна следходност)*, а също и реално маркираните с посочените признаци *futur proche dans le passé* или *futur relatif*. В български маркер на дистантния, както и на

свидетелския аорист е аористната основа (основата на стария инфинитив), която именно като инфинитив е неконтинуативна. Затова в контекст на дистантно, или умозаключително повествование именно перфектът изпълнява прагматично и транспозитивно повествователната функция.

Седма глава

Съвременният имперфект във френския и българския език

В рамките на морфологичната категория таксис се реализира формално-семантичната привативна опозиция *относителност: неотносителност*, основаваща се на отношенията на действие или резултатите от действие към друго минало действие, т. е. ориентирани към изказване в минало време, означено с *Passé simple* или *Passé composé* или с обстоятелство за време и – съответно, действия или резултати от действия с ориентация към изказването, т.е. когато изказването представлява реферираният времеви период. Корелативни са двойките форми имперфект (дуратив) : презенс (дуратив) = относителност : неотносителност; имперфект (дуратив) : футурум претерити (дуратив) = презенс (дуратив) : футурум (дуратив) = относителна неследходност : относителна следходност на действие по отношение на изказването. В главното си значение немаркираната грамема *неотносителност (абсолютност)* изразява действия или резултати от действия с ориентация към изказването. Типичен случай на употреба на немаркираната грамема в главното ѝ значение е в поговорки, пословици, екзистенциални истини (вж. *Qui fait la faute la boit = Който направи грешка, понася последствията* / „Както сте го дробили, така и го сърбайте“). В общото си значение немаркираната грамема *неотносителност* се употребява също и във въпросителни, в отрицателни изречения и в контекст с бъдеще време, свързани с конкретността на реалното време (вж. *Paul aura pris le train = En ce moment Paul doit avoir pris le train = Пол ще да е хванал / трябва да е хванал влака в този момент; Qui ne sut être laconique, ne sut jamais écrire = Не може да пише този, който не се е научил да бъде лаконичен; Y a-t-il personne qui puisse me renseigner? = Има ли някой, който може да ме осведоми?; Avec ce temps, la chemise ne veut pas sécher! = На това време ризата не ще да съхне = няма да изсъхне!; N'as-tu pas mangé du chocolat? Alors tais-toi! = Не яде ли шоколад? = Нали яде шоколад? Тогава млъквай!).*

Основен признак на имперфекта е *отнесеността* на действието към момент в миналото, относно който то е незавършено и следователно едновременно с него. Признакът *едновременност* е главното, частното значение на немаркирания член на времето – сегашно време, така че от темпорална гледна точка имперфектът е немаркираната степен, сегашното време на маркираната таксисна грамема *относителност*.

Във френския език имперфектните форми означават определени, конкретни, свидетелски или дистантно назовани от говорещия процеси, докато презенсите, като немаркирани с *относителност*, имплицират *относителност* или *неотнесеност* в зависимост от контекста на употребата си и реализираното общо или частно значение на маркирания член.

И така, маркираната таксисна грамема, наречена зависим таксис, има две темпорални степени – *сегашна* и *бъдеща*. Факт е, че във френския език, както и в български, отсъства относителен корелат на аорист, а вследствие от това отсъства и двойно маркиран корелат – и относителен, и резултативен.

Имперфектът е функционален, в см. относителен, релативен еквивалент на презенс, заради наличната в текста ориентация на събитията към момент в миналото, т. е. по отношение на изказване в миналото, от което следва, че в неутрализацията в м. футурум претерити се създават условия за употреба на имперфект спрямо изказването, означено с *passé composé* субститут на *passé simple*. Приемаме постановката на Трактата по морфосинтаксис, според която могат контекстово да се неутрализират значенията на корелативните двойки форми *passé simple : passé composé = futur simple : futur proche* (МС, 1986: 93-94). В системата на зависимия таксис и на *резултативността* опозицията *разновременност : неразновременност*, изграждаща категорията време, и основната опозиция в категорията вид на действието, *резултативност : нерезултативност*, се редуцират в опозиция *следходност : неследходност* (с главно значение на немаркирания член – едновременност на действие с изказването).

Имперфектът е немаркиран корелат на бъдеще в миналото по признака *следходност*. Както твърди и Р. Грасери, аористът е както темпорална грамема за *предходност* (минало време), така може и да експлицира признака *следходност на действие* спрямо съпътстващо действие в минало време, но контекстово и прагматико-стилистично на иконически принцип. Така например в контекст в сегашно в миналото (имперфект) признакът *свидетелска относителна следход-*

ност се изразява от формите за бъдеще в миналото (*futur dans le passé duratif*). Т. е. след нетаксисно сказуемо от генеричен тип говорещият може да реферира свидетелски назования глаголен факт чрез формата на *futur dans le passé duratif*, изразяваща относителна следходност на действие по отношение на минал момент, означен с *futur simple* темпорален корелат на *passé simple*, за да открие нови перспективи пред воденото от него повествование. Ситуацията е аналогична на съотношенията между грамемите и в български: *Mais en 1871, on n'avait pas le moyen de compter les rats. On faisait son calcul approximativement, en gros, avec des chances évidentes d'erreurs. Pourtant si un rat a 30 cm de long, 40 000 rats mis bout à bout feraient...* (Camus 1947: 42): *Обаче в 1871 година не са имали начин да преброяват плъховете, правели са (вм. правеха) изчисленията приблизително, наедно, с очевидни изгледи за неточност и все пак, ако един плъх е дълъг 30 см., 40 000 плъха, наредени едни до друг щяха да направят ...*

С функцията си да означават събития от далечното минало, свидетелските или дистантните имперфектни форми с ориентир, съотв., аорист или перфект, сигнализируют както фиктивни, така и реално съществували действия, които говорещият реферира като свидетел или участник в реферираната ситуация или пък, независимо от участието или неучастието му в реферираната ситуация, той може да отразява глаголните събития като участник в нова комуникативна ситуация. Във френския език обаче, поради липсата на признаци от типа на несвидетелствеността – *умозаклучителност, преизказност, дистантност* и др. под., *относителността* не различава *свидетелственост* и *дистантност*. Във френския език вариантът е само един – свидетелски относителни форми. Признакът *свидетелственост*, актуален за български, е ирелевантен във френския език (той се изразява контекстово и неморфологически), затова няма да разграничаваме свидетелски относителни и несвидетелски (дистантни) относителни форми. Възможно е именно заради функцията си да измества *passé simple*, френският перфект (*passé composé*) да не развива несвидетелска функция.

На френския имперфект може да съответства български изявителен имперфект, но също и преизказан или умозаклучителен имперфект. Тази възможност се конкретизира от контекста, който съдържа информацията, дали действието е изказано по предположение от говорещия, или по чужди думи. Така е и в следния пример, в който говорещият е участник в реферираната ситуация и я отразява

свидетелски. В позиция на неутрализация свидетелските относителни форми са с ориентация към изказването. От друга страна, ориентирът на имплицитните дистантни относителни форми е дистантният (умозаключителният) аорист, синоним на *passé composé*: *J'essayais d'imaginer l'aspect que pouvait avoir cet homme, venu nous chercher un jour de sortie, qui descendait* (вм. *était descendu* : *serait descendu* : *fût descendu*) *d'une voiture, marchait* (вм. *avait marché* : *aurait marché* : *eût marché*) *vers nous et qui était* (вм. *fut* / *la été*) *mon père* (Modiano 1978: 60). Най-адекватният вариант на превод е вероятно следният: **Опитвах се да си представя как, докато е слизал от една кола и е вървял насреща ни, е изглеждал този мъж, дошъл да ни търси в един неприсъствен ден, и (който мъж) е бил моят баща.** В българския, за разлика от френския текст, се появяват не само свидетелски, но и дистантни (конклузивни) имперфектни форми, тъй като става въпрос за въображаеми събития. Френският език е ирелевантен спрямо опозицията *свидетелственост* ~ *несвидетелственост*, тъй като сегашно и бъдеще време са маркирани с признаците съотв. *относителна свидетелска наследходност* и *относителна свидетелска следходност*. *Свидетелствеността* спрямо описваните събития е експлицирана (*Опитвах се да си представя...*) и затова българският превод би могъл да бъде и със свидетелски форми: **Опитвах се да си представя как ли изглеждаше този мъж, дошъл да ни търси в един неприсъствен ден, (който) докато слизаше от една кола, вървеше насреща ни и беше моят баща.**

При екзистенциални истини сегашно време в подчинените изречения сигнализира *едновременност* на действие с главното сказуемо. Относителното сегашно време изразява неограничена в плана на миналото, универсална истина и в перспективата на въвеждащия глагол в главното изречение се реализира контекстово като „сегашно за следходност“, изразяващо категоричност. Напр. в сложното *On a toujours enseigné que deux et deux faisaient quatre* подчиненото изречение може да се преведе само с неотносителни форми: *Винаги са ни учили* (тук българският аорист е неприложим). Употребената форма е дистантна или свидетелска имперфектна – *нас ни учеха, че две и две прави* (сег. вр. на *правя*; имперфектът *правеше* е невъзможен именно заради *относителността* си).

Както при сегашно време, значението на имперфекта се проявява в няколко разновидности: конкретно актуално значение, при което действието се е извършвало в даден момент, фиксиран чрез аорист или *passé composé* във френски, или в продължение на

сравнително по-кратък период в миналото. Имперфектната форма в опозиция с плусквамперфектната форма означава *едновременност* на действие с миналия ориентационен момент, фиксиран чрез аористна форма или *passé composé* (темпорален корелат на *futur proche*; или *passé simple*, корелат на *futur simple* – във френски).

Имперфектните форми, подобно на плусквамперфектните, инфинитивните, императивните и събжонктивните форми с ориентация към изказването, се употребяват със стилистичен нюанс на предложение, насърчаване, придават и известна несигурност във възможността за осъществяването на действието: *Si on sortait? – dit alors Garcia* (Camus 1947: 204) = *Дали да не излезехме? – каза тогава Гарсиа*.

И във френски, както и в български, имперфектните форми могат да изразяват еднотипни с оглед на повествованието действия, макар и продължителни, които се осмислят понякога и в логична последователност на иконически принцип, т. е. въз основа на прагматичната ориентираност (кое с кое действие се осъществява едновременно; кое с кое е в последователност). Например, ако ориентирът на непряката реч е *passé simple* темпорален корелат на *futur simple* по признаците *предходност~следходност*, включително и в контекст на сегашно историческо време, *futur dans le passé duratif* в позиция на неутрализация създава условия за употреба на имперфект с ориентация към изказването, означено с *passé composé* субститут на *passé simple*. Маркираните свидетелски и дистантни относителни форми с ориентир респективно неотносителната грамема свидетелски аорист и неотносителната грамема дистантен аорист се противопоставят по признаците *нерезултативност~резултативност*. Тези употреби на френския имперфект – да предава последователни действия, да бъде повествователен – съвсем не е типична за българския. Ако, и когато изобщо е възможна тази му употреба, той е чувствително експресивен и многократен, т.е. трудно би могъл да бъде повествователен – веднъж-два пъти е възможно да се употреби в превода, но не напълно симетрично на френския текст.

Имперфектните форми изглеждат понякога като че са с ориентация към изказването, всъщност те изразяват *неследходност* на действие по отношение на изказването, а контекстово и компесаторно, неутрализирайки *futur du passé duratif* имплицират *следходност* на действие по отношение на изказването: *L'autre façade celle où s'ouvrait une des fenêtres de Jeanne, regardait du loin la mer par-dessus le bosquet et la muraille d'ormes rongés du vent* (Maupassant,

1971: 23) = *Другата страна на замъка, на която се намираше един от прозорците на Жан, гледаше към морето отвъд горичката и стената от обрулени от вятъра брястове.*

Можем да обобщим, че морфологичната категория таксис във френския език се основава на формално-семантичната опозиция **относителност** (*свидетелственост* + *континуативност* или *дистантност* + *континуативност*) ~ **неотносителност** (с главно значение на немаркирания член (*абсолютност*)) – едновременност на действия или резултати от действия с изказването.

Осма глава

Съвременният плусквамперфект във френския и българския език

Според авторите на повечето трудове по граматика на съвременния френски език, основното значение на аналитичната форма на плусквамперфекта е изразяването на *предходност* на действие по отношение на друго действие, означено със синтетичната форма на *passé simple*, т. е. когато действието се възприема като извършена и завършена цялост (вж. напр. Манчев, 1976: 165-167; МС, 1986: 102-103) – *Le vicomte avait offert son bras à Jeanne et marchait en tête avec elle* (Maupassant, 1971: 52) : *Виконтът беше предложил ръка на Жан и вървеше начело заедно с нея.*

Придържаме се към тълкуването на Р. Грасери на плусквамперфекта като относителен перфект (*passé composé relatif*) или перфект на сегашно време, ориентиран към миналия момент, означен с аорист (във френския език, вкл. и в рамките на страдателно-безличните конструкции не формата за *passé simple*, а тази за *passé composé* изразява *предходност*, докато в български изразяването на *предходност* е типичната функция на аористната форма). Важна особеност на плусквамперфекта е, че обикновено действията, чийто резултат се отчита в миналия момент, се изказват без връзка с момента на извършването им, т. е. като нелокализирани във времето (Куцаров, 2007: 249-253). Формата на плусквамперфекта е маркирана и като относителна, т. е. тя е форма на зависимия таксис. В рамките на таксисната грамема тя е корелат на имперфекта (относителен, нерезултативен) и футурум екзактум претерити (относителен, резултативен и следходен). По признака *резултативност* плусквамперфектът е маркирана форма, наред с перфекта (неотносителен, **резултативен**, **непредходен**, **неследходен**), футурум

екзакум (неотносителен, **резултативен**, следходен) и футурум екзакум претерити (носителен, **резултативен** и следходен). Според българските граматисти, формите на резултативните грамеми изобщо не назовават глаголното действие, а само резултата от него. Това особено добре личи при употребата на плусквамперфекта, тъй като той може да бъде и свидетелски. В изречението *Видях, че детето се беше къпало*, е видно не самото действие, а по-скоро последствията, резултатите от него – мокрото тяло, коса, бански и т.н. На тази възможност на формите на минало предварително се основава разпространената му употреба, обикновено наричана „несвидетелски плусквамперфект“, която отбелязват много изследователи.

За разлика от тази позиция, изречението от типа *J'ai vu que l'enfant avait pris un bain = J'ai vu l'enfant qui avait pris un bain* придобива значението *свидетелственост*, когато се свърже с конкретните параметри на дадена комуникативна ситуация. То може да означава категоричност на определено твърдение, факт, имплицитното му противопоставяне на друг факт. Така напр. може да придобие вида *J'ai vu l'enfant. Il avait pris un bain; Il y a l'enfant qui avait pris un bain; C'est l'enfant qui avait pris un bain; C'est un bain qu'avait pris l'enfant; Il en avait pris un, de bain, l'enfant*. Различните типове изказване в зависимост от тематизацията представляват отговор на различни въпроси, които са свързани със значението пасивност и резултативност на действието по отношение на минал момент или неследходност на действие по отношение на изказването: *Qu'est-ce qui se passe? = Какво става?; Que fait l'enfant? = Какво прави детето?; Qui prend un bain? = Кой се къпе?; L'enfant prend quoi? = Какво взима детето?* (Ариве, Гаде, Галмиш, 1986: 256). От съществено значение във френския език е фактът, че миналото причастие на глаголите с реализирана преходност е пасивно и резултатът от действието се представя като притежание на субекта. От друга страна, миналото причастие на глаголите с нереализирана преходност в рамките на аналитичните глаголни форми е непасивно, деятелно и резултативно, но може да се трансформира в пасивно в зависимост от темата на изказването.

Девета глава **Глаголните форми за следходност**

В качеството си на глаголно време футурум е темпорален корелат на аорист и презенс и означава, *следходност* на действие по

отношение на изказването, вкл. и в контекст на сегашно историческо. Кр. Манчев отбелязва и възможността във френския език формите за бъдеще време да имат императивна семантика, както и в български и да различават единствено и множествено число.: *Tu honoreras ton père et ta mère!* : **Ще почитааш баща си и майка си!** = **Почитай баща си и майка си!**; *Maintenant vous allez m'écouter!* : **Сега ще ме слушате!** = **Слушайте ме сега!** (Манчев, 1976: 165). Темпоралните различия се свеждат до употребата на бъдеще или близко бъдеще време, изразяващи заповед, задължение, предписание, което означава, че се причисляват към немаркираното сегашно време, имплициращо в контекста *неследходност* или *следходност*.

Глаголните форми, употребени в рецепти, начини на употреба на уреди и др. под. са в инфинитив или императив, изразяващи съответно *нерезултативност*, *обобщеност* (с главно значение – акционност) и *неотносителност* (с главно значение – абсолютност) – *едновременност* на действие с изказването.

Особен интерес представляват конструкциите с полуспомагателни глаголи за движение с ориентация *aller* и *venir* с еднакъв етимон – глаголят *aller* („отивам някъде“), с които се образуват *futur proche* и *futur proche dans le passé; passé récent* и *plus-que-parfait récent*. Изследователите смятат, че формите им изразяват категоричност в сравнение с формите за другите бъдещи времена (МС, 1986: 109). Корелативни са резултативните форми *passé récent ~ plus-que-parfait récent* = *futur proche~futur proche dans le passé* и нерезултативните форми *présent duratif* (неотносителност) ~ *imparfait duratif* (относителна следходност).

Формален показател за близко бъдеще време, наречено от Г. Гийом „антифутурум“, е сегашно време на глагола *aller (quelque part)* („отивам някъде“) и инфинитивът на пълнозначния глагол, чиято семантика е свързана със състояние или респ. с глагола *être (съм)* (Гийом 1964: 67). Продължителната форма на действието в сегашно време се осмисля като *процесуалност*, т.е. дълъг процес за осъществяване на действието, поради което той отива към бъдещето, затова някои автори описват метафорично семантиката като „сегашно за следходност“.

Със значението „неизбежност на осъществяване на действието“ т. нар. близко бъдеще конкурира футурум: *Il reviendra, il va revenir puisqu'il écrit* (Maupassant, 1971: 261): *Той ще се върне, ще се върне най-скоро, щом пише.*

Отношението *инфинитив* („сегашно за следходност“): *бъдеще* имплицира характеристика по признаците субективна модалност : обективна модалност.

Относителният футурум претерити е в синонимни отношения и с глаголните форми, образувани от имперфект на морфемата *devoir* или на морфемата *aller* и инфинитив, т.е. глаголът *être* (*съм*). Тези форми, образувани чрез перифраза, се реализират контекстово и прагматически като свидетелски имперфект за *следходност*, корелат на немаркираното сегашно време за *следходност*.

Десета глава

Френският субжонктив и отношението му към опозицията *относителност* : *неотносителност*

Целта на работата ни е да покажем, че подчинителното наклонение също притежава таксисни степени, т. е. специфични форми, експлициращи признака *относителност* чрез формалния показател „*AI / I*“. Субжонктивните глаголни форми, неутрализация на императивните глаголни форми, представляват формализация на идеята за възможност, означена с глагол или подчинителен съюз. Субжонктивът е субективно наклонение, подчиняващо се на общата модална опозиция *обективност*: *субективност* спрямо факта, действието, явлението, при което говорещото лице предоставя възможността на некомуникатора да тълкува, да оценява реалността. Глаголните форми изразяват действие, което е в процес на извършване или завършено действие с ориентация към изказването, т. е. те експлицират семантиката на *futur duratif* (относителна *следходност*), популярно назоваван „сегашно за следходност“. В сегашно време субжонктивните глаголни форми, се употребяват без инверсия, в минало време – с инверсия и така се противопоставят на имплицитния индикатив, за да изразят отношението на събеседника на говорещото лице към действието.

Субжонктивът има две темпорални форми – *présent*, *passé composé*, и две темпорално-таксисни – *imparfait* (относително сегашно) и *plus-que-parfait* (относително резултативно сегашно). Нещо повече, идеята за възможност, свойствена за *subjonctif*, се сродява с идеята за евентуалност, която характеризира *futur simple* и *futur dans le passé*. Корелативните двойки форми са: *Subjonctif plus-que-parfait*~*Subjonctif imparfait* = *Subjonctif passé* (вм. *Subjonctif passé composé* корелат на *Futur antérieur* изразява *неследходност* на

действие по отношение на изказването) (въпреки несъответствието на термина *passé*)~*Subjonctif présent* неутрализация на аорист и футурум изразява *едновременност* и *следходност* на действие по отношение на изказването (въпреки несъответствието на термина *passé*) = *Plus-que-parfait*~*Imparfait*=*Passé composé*~*Présent*=*Futur antérieur dans le passé* *Futur dans le passé* = *Futur antérieur*~*Futur simple* = *Infinitif passé* (вм. *Infinitif passé composé*) ~ *Infinitif présent* неутрализация на аорист и футурум (*нак* въпреки несъответствието на термина *passé*), т. е. *Subjonctif plus-que-parfait* и *Subjonctif imparfait* са неутрализация на *Futur antérieur du passé*~*Futur du passé duratif* и имплицират относителна следходност на действие или резултат от действие по отношение на изказването. *Subjonctif imparfait* е *относителен имперфект дуратив за неследходност*, който е корелат на *относителен футурум дуратив за следходност* на действие по отношение на изказването.

Формален маркер на двете относителни конюнктивни (субжонктивни) глаголни форми (*Subjonctif plus-que-parfait* и *Subjonctif imparfait*) е аористната основа на глаголите във второ лице единствено число (събеседникът на говорещото лице) и имперфектната морфема *-i-* в маркираните първо и второ лице множествено число. В общото си значение немаркираното трето лице множествено число неутрализира първо и второ лице множествено число.

В рамките на изречението дума или на субстантивното (инфинитивното) изречение с основна формално-семантична опозиция *резултативност*~*нерезултативност* и *относителност*~*неотносителност* непряката реч е следствие от трансформацията на пряката реч. Ако ориентирът на непряката реч умозаключителен аорист (*passé simple* субститут на *passé composé*), *Futur dans le passé duratif* е нерезултативната форма на *Futur antérieur dans le passé* или при неутрализация *относителен имперфект дуратив за неследходност*, който се противопоставя на *относителен футурум претерити дуратив за следходност* на действие по отношение на изказването. Немаркираната грамема дистантен аорист синоним на *passé composé*, изпълнява контекстово и прагматично чрез транспозиция повествователна функция, относително сегашно в опозиция със сегашно време (с главно значение – едновременност на действие с изказването) изразява едновременност на действие с изказването. Трябва да отбележим също, че субжонктивните форми неутрализация на императивните и инфинитивните глаголни форми

експлицират семантиката *относителна следходност*, която се реализира контекстово като *сегашно за „следходност“*: *Nous étions convaincus qu'il réussisse = Qu'il réussisse nous en étions convaincus = Че ще успее, бяхме убедени в това; Nous étions convaincus de sa réussite = Бяхме убедени в неговия успех.*

Особена грамема във френския език представлява футурум претерити, който изразява *следходност* на действие, състояние, събитие, факт по отношение на изказване в миналото, означено с *passé simple*, синонимична форма на *passé composé*, т.е. предходно на изказването. И в двата езика се наблюдава транспозитивна употреба на неотносителните форми във функцията на относителни. Когато ориентирът на глаголната форма е перфект, а не аорист (*passé simple*), глаголната форма във футурум или във футурум претерити в подчиненото изречение изразява *следходност* по отношение на изказването или на реферирания минал момент (Срв. *Il a dit qu'il reviendrait (reviendra) le lendemain=Той ми каза, че щеше да се върне/ще се върне на следващия ден*).

Принципно съгласуването на времената представлява морфологизация на ориентацията на действието, съгласно неговото отношение или към речевата ситуация, или към ситуацията, за която става дума. Последната често в разговор се описва чрез предаване на чужда (косвена реч), т.е. глаголните форми в подчинените изречения показват времето на действието не в момента на собствената реч в настоящето, а към момента, в който е била произнесена тази чужда реч. При преминаване от пряка в непряка реч неотносителните форми са синонимична замяна на относителните. Неотносителните форми, употребени във въпросителни или във възклицателни изречения в пряката реч, се трансформират в относителни форми, употребени в утвърдителни изречения в непряката реч.

Императив, най-ангажираната форма в комуникативния акт, изразява действие, което се извършва по волята (желанието) на говорещото лице. Френският императив е формално немаркиран. Императив на глаголите *être, avoir, pouvoir, vouloir, savoir* е неутрализация на *Subjonctif présent*, а при останалите глаголи е транспозиция на *Indicatif présent*. Семантиката на императив е идентична с тази на *Subjonctif*, ориентацията е адресант ~ адресат, с тази разлика, че императивът експлицира имплицитния субект (вж. *Embrassez qui vous voulez = Целунете когото си искате*). Императивното изречение, което имплицира идеята на екзистенциалния глагол *съм*, е транспозиция на инфинитивното изречение, т. е. на опозицията

Imparfait duratif~Présent duratif, маркирана с признака *относителност~неотносителност* (или „модална следходност“): (вж. *Souligner~Soulignez les verbes à l’impératif = Да се подчертаят: Подчертайте глаголите в императив*).

Подобно на инфинитив и на сегашно време, императивната форма изразява екзистенциални истини, среща се в поговорки, пословици (вж. *Ne réveille pas l’eau qui dort = Не събуждай спящата вода / Пази се от тихата вода*).

Единадесета глава **Полуспомагателните фазови глаголи и опозицията** ***относителност:неотносителност***

Полуспомагателните фазови глаголи, следвани от предлог и инфинитив, изразяващи фазите на протичане на глаголното действие, изграждат предикативната синтагма. От една страна, тези глаголи фиксират момент от развоя на действието, раздробяват в рамките на категорията вид глаголния процес, който имплицира инфинитива или лексикалните сигнализатори, а от друга страна, представят най-обобщено етапите на протичане на действието съобразно с вътрешното си лексикално съдържание (т.е. на фазовите глаголи).

Разграничаваме три последователни степени на генеричност на глаголния процес – постлексикално ниво (процесуални и заключителни глаголи), лексико-граматическо ниво (полуспомагателни фазови глаголи) и граматическо ниво или това е етапът на протичането на глаголното действие, който включва инфинитив (незавършено действие или виртуално извършване на действието), сегашно причастие (извършване на действието), минало причастие (завършеност на действието). Трите фази с ориентация към глаголния процес (инкоативна, прогресивна, случайна, следвани от предлог и инфинитив, са функционални еквиваленти съотв. на *plus-que-parfait recent : passé récent, imparfait duratif : présent duratif, futur imminent*, корелативна форма на *futur proche* за означаване на признака *следходност* на действие спрямо изказването) се противопоставят на трите фази без ориентация (реитеративна, дуративна, суспенсивна, следвани от предлог и инфинитив). Линеината препозиция на фазите санкционира като доминиращ формалния елемент на синтагматично ниво, а на ниво дума – формалният елемент е означен с флексията. Напр. *Si un certain marchand vient à passer en s’égosillant: J’achète des balayures – pauvre Annie n’aura pas la chance de quoi retirer un sou =*

(Ако един-единствен продавач мине, провиквайки се) Ако някой купувач мине и се провикне: „Смет купувам!“ – горкото Ане (няма да има шанса за какво да получи и една паричка) няма да получи нито една паричка (Каралийчев).

Можем да обобщим, че конкретизмът на времето се изразява с полуспомагателните фазови глаголи (Грасери, 1988 : 165-166).

Информация за приносните моменти в дисертацията

1. Работата съчетава диахронен и синхронен анализ на явлението таксис. Обобщени са съвременните виждания за категорията таксис като особен акцент е поставен на френските и българските източници. Понятието таксис, въведено от Р. О. Якобсон, е универсално явление и е основа за различни видове типологични изследвания.

2. Разгледана е в рамките на *неразновременността (infinitif)*, темпоралната опозиция *результативност : нерезультативност (infinitif passé : infinitif présent)*, която при маркираната резултативност (*infinitif passé*) се редуцира и става *относително сегашно дуратив за неследходност : сегашно дуратив за следходност* (с главно значение на немаркирания член сегашно време – едновременност на действие с изказването (когато изказването е реферираният времеви период)). Признаците *относителност* и *следходност* на действие спрямо съпътстващо действие в минало време се изразяват контекстово и компенсаторно.

3. Прецизиран е терминологичният апарат, свързан с категориите време, категорията на перфектите (вид на действието по Куцаров) и таксис в двата изследвани аналитични езика.

4. Осъществен е съпоставителен анализ на френската и българската темпорална система с оглед на морфологичното изразяване на трите категории от формално-семантичен тип в синхронен план според параметрите *предходност, следходност, резултативност* и *относителност*. Работата показва, че трите морфологични категории съотв. с грамеми [*разновременност (предходност~следходност)~неразновременност*]~едновременност на действие с изказването; *результативност~нерезультативност* и *относителност~неотносителност* присъстват в почти аналогичен вид и във френския език. Приемаме, че и във френския език моментът на говоренето е със статут на отправен момент при ситуиране на действието във времето, а миналият момент (моментът

на референцията или моментът, за който се говори) е граматически (морфологически) маркиран ориентационен момент. Тъй като таксисните отношения се експлицират и в системата на страдателно-безличните конструкции, спомагателният глагол *être* (съм) с екзистенциално значение, присъствие, наличие, в синтетичните и аналитичните глаголни форми е маркер на темпоралните грамемни аорист (в дистантен вариант), таксисната грамема *относителност* (свидетелска и дистантна), грамемата *пасивум*, грамемите *результативност* и *нерезультативност*, грамемите на категориите лице и число. От съществено значение за нас е фактът, че във френския език суфиксацията на спомагателния глагол „*имам*“ към глаголна основата за бъдеще време, която съдържа спомагателния глагол „*съм*“, е причината за изграждането на изкуствени флективни маркери, чиято поява се свързва с изразяването на таксисните отношения, значението на футурум (*futur duratif*) и относителния футурум (*futur dans le passé duratif*) и с идеята за притежание, съответстваща на посесивната афиксация на лични местоимения към преходния глагол в по-старите езикови системи, при която глаголна и субстантивна идея образуват общо понятие.

5. Взето е отношение по ирелевантната за френския език опозиция *свидетелственост~несвидетелственост*, тъй като сегашно и бъдеще време са маркирани с признаците, респективно *относителна свидетелска неследходност~относителна свидетелска следходност* на действие по отношение на изказването (когато изказването е рефериращият времеви период). Формален маркер на относителността е имперфектната *-ai/-i*, която се прибавя към глаголната флексия на спрегаемия глагол.

6. Изграден е корпус от илюстративен материал, преведен на български език, за представяне на различните проявления на категорията таксис във френския език, който може успешно да бъде използван за организация на обучението в практическите занятия за студенти.

7. Резултатите от изследванията са апробирани от три научни форума, а и в процеса на работата със студенти, на които водят упражненията по морфосинтаксис и конструктивна лексика.

Списък на публикациите по темата на дисертацията

1. Таксисните отношения във френския и българския език – ПУ „Паисий Хилендарски“. Научни трудове, том 51, кн. 1, сб. Б, стр. 182-191, 2013– Филология.
2. Френският инфинитив и възможните му еквиваленти в съвременния български език – ПУ „Паисий Хилендарски“. Научни трудове, том 52, кн. 1, сб. А, стр. 72-80, 2014 – Филология.
3. Имперфектът в съвременния френски и български език – ПУ „Паисий Хилендарски“ Международна юбилейна конференция „250 години История Славянобългарска“, 2015, доклад приет за отпечатване.